

The foreign policy of the 11th and 12th governments of the Islamic Republic of Iran and its effects with a critical approach

Abbas Kavousi Sharif^{*}, Bahram Montazeri^{}**

Hassan Saghafian^{*}**

Abstract

Foreign policy should be considered as an area of government policies that is in line with the domestic policy of the country. The foreign policy of the Islamic Republic of Iran has also been based on this principle in the period after the victory of the Islamic Revolution and has experienced various discourses in accordance with the preferred political discourse inside the country. In this article, Hassan Rouhani's foreign policy as the president of the 11th and 12th governments of the Islamic Republic of Iran has been examined. The main question is: What are the characteristics of Hassan Rouhani's foreign policy and what results has it achieved? As a hypothesis, it can be answered as follows that Rouhani's foreign policy is based on “constructive interaction with the world”, “a stronger region instead of the strongest region” and “a world free of violence and extremism” and has been formed with the aim of solving the obstacles to the country's economic growth and development – such as nuclear sanctions. But due to internal and external factors, he could not go beyond the agenda of solving the nuclear issue and pursue other goals. The present article used the descriptive-analytical method and collected its data using a library method.

* PhD Candidate of Department of Political Science and International Relations, Shahreza Branch, Islamic Azad University, Shahreza, Iran, abaskavosisharif@yahoo.com

** Assistant Professor, Department of Political Science and International Relations, Islamic Azad University, Shahreza Branch, Shahreza, Iran (Corresponding Author), montazeri@iaush.ac.ir

*** Assistant Professor, Department of Political Science and International Relations, Shahreza Branch, Islamic Azad University, Shahreza, Iran, hassansaghafian@yahoo.com

Date received: 07/08/2024, Date of acceptance: 31/07/2024

Keywords: 11th and 12th governments of the Islamic Republic of Iran, Hassan Rouhani, foreign policy, constructive interaction.

Introduction

The foreign policy in the Islamic Republic of Iran has several discourses that originated from the ideology of the political system of this country and each of them created a unique diplomacy in their time. While Rafsanjani is remembered as the president who "reconstructed" the country after the Iran-Iraq war, Khatami is remembered for the "Dialogue of Civilizations" initiative that helped Iran gain access to almost vast areas of the world. On the other hand, Ahmadinejad is mentioned as the president whose foreign policy provoked criticism from mainly Western countries along with heavy sanctions related to Iran's nuclear program. This article examines Hassan Rouhani's interactionist foreign policy in the 11th and 12th governments and tries to answer the question of what characteristics this foreign policy had and what effects it could create on development. In this regard, the components of Rouhani's foreign policy have been analyzed at two conceptual and operational levels.

Materials and methods

The present article uses the descriptive-analytical method and the information and data have been collected from various sources and through the library method.

Discussions and results

The conceptual evaluation of Rouhani's foreign policy can be done in the framework of three elements of progressivism, pragmatism and regionalism.

1. Progressivism: Rouhani's efforts to reach a nuclear agreement were mainly due to Iran's urgent need to rebuild its economy and thus required to lift economic sanctions. Rouhani's main goal of the nuclear negotiations was not to end the historical problems between Iran and America, but only to end sanctions and open Iran's economy to foreign investment. Therefore, Rouhani's approach to the nuclear agreement was technical and economic rather than political, and for this reason, the JCPOA did not automatically lead to a political opening between Tehran and Washington.

2. Pragmatism: The most obvious example of pragmatism in Rouhani's foreign policy was nuclear negotiations and relations with 5+1 countries. However, Rouhani could only use pragmatism in foreign policy if the domestic consensus had already been formed.

3. Regionalism: Rouhani may have realized that if he is not going to be disturbed by power centers during the nuclear negotiations, he should make enough concessions on regional issues. But what he may not have realized is that when his government loses control over the country's regional politics, it also loses many of the benefits of the nuclear agreement. In other words, progressivism and spiritual pragmatism were weakened without regionalism.

Evaluation of Rouhani's foreign policy can be seen on two levels. At the international level, the only issue that was correctly defined was the nuclear negotiations. This was considered a very important example of constructive interaction with the international community. However, the nuclear negotiations, which Rouhani initially expected to be short, became long and ended up lasting nearly two years. At the regional level, the Rouhani government followed the general security and political policies of the country. In most regional issues, the government followed the mainstream direction provided by the Supreme National Security Council, where decisions were the product of trying to achieve a comprehensive balance for the benefit of all stakeholders.

Some of the failures of Rouhani's foreign policy can be found in these factors: the change of leadership in Saudi Arabia and the beginning of bin Salman's openly anti-Iranian policies; Trump's inauguration, the unilateral withdrawal of the United States from the JCPOA, the application of maximum pressure and unprecedented sanctions against Iran, the assassination of General Soleimani. In terms of internal factors, the lack of transparency of the political discourse along with a series of unfortunate events (currency crisis and the fall in the value of the national currency, protests in 2016, 2017 and especially 2018 due to gasoline rationing), pointed out the complexity of the decision-making process in foreign policy and insufficient credibility and lack of mission.

Conclusion

In a critical view, it can be said that the foreign policy approach of Iran's 11th and 12th administrations ultimately failed to achieve a sustainable and comprehensive outcome in improving international relations and reducing economic pressures. The U.S. withdrawal from the JCPOA (Joint Comprehensive Plan of Action) and the inability to establish economic structures independent of U.S. sanctions are examples of the shortcomings of this policy. The foreign policy of these two administrations in the Middle East also faced significant challenges. Although Rouhani's government

attempted to improve relations with regional countries, ongoing tensions with Saudi Arabia and Iran's expanding regional influence in Syria, Yemen, and Iraq remained sources of unrest and international pressure.

In summary, the foreign policy of the 11th and 12th administrations of the Islamic Republic of Iran began with an emphasis on diplomacy and engagement with the international community, yielding positive results in the early stages. However, due to both internal and external developments, these policies faced serious challenges, and the outcomes were more limited than initially expected. A critical analysis reveals that despite strengths in international negotiations, these policies ultimately failed in managing the pressures of sanctions and consolidating diplomatic achievements.

Bibliography

- Abdolmohammadi, P., Cama, G. (2020). *Contemporary Domestic and Foreign Policies of Iran*. Germany: Springer International Publishing.
- Akbarzadeh, Shahram and Dara Conduit (2016). *Iran in the World: President Rouhani's Foreign Policy*, Palgrave Macmillan.
- Aksa, Narges (2021). "Regionalism and foreign policy change c. A. Iran in Central Asia (1392-1398)", *International Journal of Nations Researches*, No. 63, pp. 55-70. [in Persian]
- Dehghani Firouzabadi, Seyed Jalaluddin (2013). "The discourse of moderation in the foreign policy of the Islamic Republic of Iran". *Foreign Policy Quarterly*, 28(1), 1-39. [in Persian]
- Farhadi Nesab, Jafar; Eslami, Saeed; Soleimani Porlak, Fatima. (2023). "Ideology and pragmatism in the foreign policy of the Islamic Republic of Iran: a case study of Hassan Rouhani's period". *World Politics*, 12(1), 235-265. [in Persian]
- Fathollah-Nejad, Ali (2021), *Iran in an Emerging New World Order: From Ahmadinejad to Rouhani*, Singapore: Palgrave Macmillan.
- Irena (2014). "Nuclear sanctions from beginning to end", news code: 81923424 [in Persian]
- Keyhan (2016). "Mr. Rouhani! Why do you insist on not being the first power in the region?!", <https://kayhan.ir/000S3U> [in Persian]
- Khosravi, Malek Taj (2016). "The foreign policy approach of the 11th government towards the order and security of the Middle East region", *International Relations Studies Quarterly*, Volume 10, Number 39, pp. 31-58. [in Persian]
- Mahmoudi-Kia, Mohammad. (2017). "The logic and worldview of Rouhani's foreign policy". *Political and International Research*, 34(10), 126-150. [in Persian]
- Naqshbandi, Agil; Dashiri, Mohammadreza; Circus priests, Garineh; Qaidi, Mohammad Reza (2019). "The Political and Economic Consequences of America's Withdrawal from the JCPOA for Iran in the Trump Era and the Beginning of the Biden Era", *International Studies Quarterly*, Volume 17, Number 3, pp. 157-176. [in Persian]

95 Abstract

- Online Iran Room (2017). "8 spiritual solutions to realize a stronger region and a post-American world", news code: 16651 [in Persian]
- Osiewicz, P. (2021). *Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran: Between Ideology and Pragmatism*. Routledge/Taylor & Francis Group.
- Quinn, A. (2009). *US Foreign Policy in Context: National Ideology from the Founders to the Bush Doctrine*. London: Taylor & Francis.
- Rezaei, Alireza; Turabi, Qasim. (2012). "The foreign policy of Hassan Rouhani's government, constructive interaction in the framework of the progressist government". *Political and International Research*, 5(15), 131-161. [in Persian]
- Rezaei, F. (2018). *Iran's Foreign Policy After the Nuclear Agreement: Politics of Normalizers and Traditionalists*. Springer International Publishing.
- Rouhani Hassan (2016), "President Rouhani addressing United Nations General Assembly" (Speech, New York, September 22, 2016), *Official Website of the President of the Islamic Republic of Iran*: <http://president.ir/en/95419>.
- Rouhani, Hassan (1392). *Tadbir and Omid Government program*, Tehran: Dr. Hassan Rouhani's election headquarters. [in Persian]
- Rouhani, Hassan (2012). "Dr. Rouhani's speech at the meeting of the Asian Association and the Foreign Relations Council in New York", October 2012. [in Persian]
- Rouhani, Hassan (2012). *The full text of Dr. Rouhani's speech at the 68th General Assembly of the United Nations*, Mehr 3, 2012, government information base. News ID: 71572 [in Persian]
- Rouhani, Hassan (2016). *The full text of Dr. Rouhani's speech at the 71st General Assembly of the United Nations*, government information base. News ID: 78295 [in Persian]
- Saikal Amin, (2016), "Iran and the Changing Regional Strategic Environment," in *Iran in the World: President Rouhani's Foreign Policy*, ed. Shahram Akbarzadeh and Dara Conduit, Palgrave Macmillan, pp. 28–29.
- Soroush (2013), *Debate* (the text of the election debates of the 11th presidential term of Iran - June 2013), with an introduction by Ezatollah Zarghami, Tehran: Soroush Publications. [in Persian]
- Zabih, S., Chubin, S. (2023). *The Foreign Relations of Iran: A Developing State in a Zone of Great Power Conflict*. University of California Press.

سیاست خارجی دولت‌های یازدهم و دوازدهم جمهوری اسلامی ایران و نتایج آن با رویکردی نقادانه

عباس کاوسی شریف*

بهرام منتظری**، حسن ثقفیان***

چکیده

سیاست خارجی را باید عرصه‌ای از سیاست‌های دولت دانست که در امتداد سیاست داخلی کشور است. سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران نیز در دوران پس از پیروزی انقلاب اسلامی، بر همین اصل استوار بوده و گفتمان‌های مختلفی را به تناسب گفتمان مرجح سیاسی در داخل کشور تجربه کرده است. در این مقاله، سیاست خارجی حسن روحانی به عنوان رئیس جمهور دولت‌های یازدهم و دوازدهم مورد بررسی قرار گرفته است. سؤال اصلی این است: سیاست خارجی حسن روحانی از چه ویژگی‌هایی برخوردار بوده و چه نتایجی را در برداشته است؟ در مقام فرضیه می‌توان این‌گونه پاسخ داد که سیاست خارجی روحانی مبتنی بر «تعامل سازنده با جهان»، «منطقه‌ی قوی‌تر به جای قوی‌ترین منطقه» و «جهان‌عاری از خشونت و افراط‌گرایی» بوده و با هدف حل موانع رشد و توسعه‌ی اقتصادی کشور - همچون تحریم‌های هسته‌ای - همراه شکل گرفته است؛ اما به واسطه‌ی عوامل داخلی و خارجی نتوانست فراتر از دستور کار حل مساله هسته‌ای فراتر رود و اهداف دیگری را دنبال نماید.

* دانشجوی مقطع دکتری، گروه علوم سیاسی و روابط بین‌الملل، واحد شهرضا، دانشگاه آزاد اسلامی، شهرضا، ایران، abaskavosisharif@yahoo.com

** استادیار گروه علوم سیاسی و روابط بین‌الملل، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد شهرضا، شهرضا، ایران (نویسنده مسئول)، montazeri@iaush.ac.ir

*** استادیار گروه علوم سیاسی و روابط بین‌الملل، واحد شهرضا، دانشگاه آزاد اسلامی، شهرضا، ایران، hassansaghafian@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۵/۱۷، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۷/۲۱

مقاله‌ی حاضر از روش توصیفی-تحلیلی استفاده کرده و داده‌های خود را به روش کتابخانه‌ای جمع‌آوری نموده است.

کلیدواژه‌ها: دولت یازدهم و دوازدهم، حسن روحانی، سیاست خارجی، تعامل سازنده.

۱. مقدمه

سیاست خارجی هر دولتی معمولاً واجد نقشه‌ی راه سیاست‌های کلان یک کشور و بر اساس مبانی، اصول و نظام اعتقادی آن کشور تعریف می‌شود. نقطه‌ی شروع یک سیاست خارجی جدید معمولاً از یک بیانیه‌ی قابل توجه توسط یک رهبر ملی یا یک دیپلمات برجسته سرچشمه می‌گیرد، با نام شخصی که این بیانیه را بیان کرده مرتبط است و تأثیر قابل توجهی بر نحوه‌ی درک جهان از سیاست خارجی کشور در زمان معین دارد.

سیاست خارجی ساختاری دوگانه دارد: مفهومی و عملیاتی. از نظر مفهومی، سیاست خارجی دریچه‌ای است که از طریق آن سران کشورها درک خود را از مسائل و نگرانی‌ها به مردم خود و سایر ملل بیان می‌کنند. با این حال، مفاهیم مربوطه نیز پیامدهای عمیقی دارند و به طور مؤثر و عملی به اهداف سیاست خارجی فراتر از مفاهیم کلی و انتزاعی کمک می‌کنند. این امر حاکی از آن است که سیاست خارجی باید معطوف به موضوعات خاصی باشد که تأثیر بسزایی بر سیاست‌ها و راهبردهای مؤثر خواهند داشت (Quin, 2019: 56).

سیاست خارجی در جمهوری اسلامی ایران دارای گفتمان‌های متعددی است که به طور بنیادین از ایدئولوژی نظام سیاسی این کشور نشأت گرفته‌اند. رؤسای جمهور هاشمی رفسنجانی (۱۳۶۸-۱۳۷۶)، محمد خاتمی (۱۳۷۶-۱۳۸۴) و محمود احمدی نژاد (۱۳۸۴-۱۳۹۲) دیپلماسی منحصر به فرد در زمان خود ایجاد کردند و نتایج خاصی را در سیاست خارجی ایران به دست آوردند که در مورد آن به طور گسترده نوشته شده است. در حالی که از هاشمی رفسنجانی به عنوان رئیس‌جمهوری که پس از جنگ ایران و عراق کشور را «بازسازی» کرد و ایران را از انزوای بیرون آورد سخن می‌رود؛ از سید محمد خاتمی به خاطر ابتکار «گفت‌وگو میان تمدن‌ها» که به ایران کمک کرد تقریباً به مناطق وسیعی از جهان دسترسی پیدا کند، یاد می‌شود. در مقابل، از محمود احمدی نژاد به عنوان رئیس‌جمهوری یاد می‌شود که سیاست خارجی او موج بی‌پایانی از انتقادات را از سوی کشورهای عمدتاً غربی همراه با تحریم‌های سنگین شورای امنیت سازمان ملل متحد و اتحادیه‌ی اروپا در رابطه با برنامه‌ی غنی‌سازی هسته‌ای ایران برانگیخت.

مقاله‌ی حاضر به بررسی سیاست خارجی حسن روحانی در دولت‌های یازدهم و دوازدهم از زاویه نقدانه پرداخته و تلاش دارد به این سؤال پاسخ دهد که سیاست خارجی حسن روحانی چه ویژگی‌هایی داشت و چه تاثیرات توسعه‌ای را توانست ایجاد کند؟ در این راستا مولفه‌های سیاست خارجی روحانی در دو سطح مفهومی و عملیاتی مورد تحلیل قرار می‌گیرد. مقاله‌ی حاضر از روش توصیفی-تحلیلی استفاده کرده و اطلاعات مورد بررسی از طریق روش کتابخانه‌ای گردآوری شده‌اند.

۲. پیشینه تحقیق

در باب سیاست خارجی دولت حسن روحانی تاکنون پژوهش‌های زیادی تدوین نشده است. در ادامه مهم‌ترین مقالاتی که در این زمینه صورت گرفته است مورد بررسی قرار می‌گیرد.

فرسائی و همکاران (۱۳۹۹) در مقاله‌ای با عنوان «نقش متغیرهای فردی و بین‌المللی در تحقق اهداف سیاست خارجی دولت روحانی برای توسعه اقتصادی ایران» نتیجه گرفته‌اند که در دوره‌ی اول دولت روحانی که اجماع داخلی در حمایت از انجام مذاکرات ایجاد و شرایط بین‌المللی هم مهیا بود و ایران به توافق هسته‌ای با غرب دست یافت، سیاست خارجی تاثیرات مثبتی بر توسعه‌ی اقتصادی داشت. اما در دوره‌ی دوم و با روی کار آمدن ترامپ، تغییر محیط بین‌المللی (خروج آمریکا از برجام) و در نتیجه‌ی شکاف در اجماع داخلی، تاثیرات مثبت سیاست خارجی بر توسعه‌ی اقتصادی به مرور کاهش یافت.

خسروی (۱۳۹۶) در مقاله‌ی خود با عنوان «رویکرد سیاست خارجی دولت یازدهم نسبت به نظم و امنیت منطقه خاورمیانه» به این نتیجه رسیده است که با روی کار آمدن دولت یازدهم، نگاه دستگاه سیاست‌گذار خارجی به موضوع نظم از یک نگاه تقابلی به یک نگاه تعاملی تغییر جهت داد و دولت روحانی تلاش کرد تا در چهارچوب سیاست تنش‌زدایی و تعامل سازنده بار دیگر نظم پایدار منطقه‌ای را شکل دهد.

دهقانی فیروزآبادی (۱۳۹۳) در مقاله‌ی «گفتمان اعتدال‌گرایی در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران» ادعان داشته است که عناصر و دقایق گفتمان اعتدال‌گرایی عبارتند از آرمان‌گرایی، واقع‌گرایی، عقل‌گرایی متوازن، تکلیف‌گرایی معطوف به نتیجه، تعامل‌گرایی سازنده، امنیت‌طلبی، منزلت‌طلبی، صلح‌طلبی، عدالت‌گرایی، تحول‌گرایی، کمال‌گرایی، توسعه‌گرایی متوازن و چندجانبه‌گرایی متوازن. به اعتقاد مولف، گفتمان اعتدال‌گرایی به عنوان یک خرده گفتمان در

کلان‌گفتمان اسلام‌گرایی ظرفیت بالاتری را برای بهره‌گیری از واقع‌بینی در تحقق اهداف و منافع سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران به خدمت گیرد.

محمودی‌کیا (۱۳۹۷) در مقاله‌ی «منطق و جهان‌نگرش سیاست خارجی دولت روحانی» چنین نتیجه گرفته است که منطق اقدام در عرصه‌ی سیاست خارجی دولت یازدهم تا حد بسیاری متأثر از راهبرد چندجانبه‌گرایی است و این‌که منطق یادشده در چارچوب یک جهان‌نگرش خاص و ملهم از بن‌نگرش‌های دینی و ارزشی محیط سیاسی داخلی، بر اساس ویژگی ضد هژمونیک‌گرایی انتظام یافته است. لذا، بر اساس این تحقیق، سیاست خارجی دولت یازدهم را می‌توان در چارچوب نوعی سیاست خارجی چندجانبه‌گرای ضد هژمونیک تحلیل و بررسی کرد.

فتح‌الله‌نژاد (۲۰۲۱) در کتاب «ایران در نظم نوین جهانی در حال ظهور: از احمدی‌نژاد تا روحانی»^۱، تصورات ژئوپلیتیکی ایران را به شیوه‌ی انتقادی بررسی کرده و مکاتب فکری مختلف در سیاست خارجی و همچنین منازعات موجود را تبیین نموده است. فتح‌الله‌نژاد با بررسی توازن قدرت داخلی و بین‌المللی، نظم جهانی را بعد از دوران تک‌قطبی به مثابه یک پارامتر اساسی تلقی نموده و روابط دیپلماتیک ایران را به ویژه در دوران احمدی‌نژاد و روحانی، نقد کرده است.

زاکارو (Zaccaro) (۲۰۲۰) در کتاب «سیاست خارجی ایران در دوران نخست ریاست جمهوری حسن روحانی»^۲، ارکان تفکر وی را با مسائلی مثل بهبود روابط بین‌المللی، تبیین نموده است. وی اعتقاد دارد که برجام حاکی از تعهدات ایران به تقاضاهای بین‌المللی در ارتباط با شفافیت غنی‌سازی هسته‌ای بوده است. ضمناً در این کتاب، با بررسی موازنه‌ی قدرت بین عربستان و ایران و تبعات داخلی آن، تأثیرات توافق هسته‌ای بر سیاست‌های منطقه‌ای خلیج فارس به بحث گذاشته شده است.

امعان‌نظر در تحقیقات صورت گرفته نشان می‌دهد علی‌رغم پرداختن به گفتمان و نگرش دولت حسن روحانی در سیاست خارجی، موضوع تأثیرات سیاست خارجی این دولت بر توسعه‌ی کشور مدنظر کمتر پژوهشی بوده است. نوآوری مقاله‌ی حاضر این است که تلاش می‌کند به موضوع مذکور پرداخته و زمینه‌ی نظری لازم را برای پژوهش‌های آتی فراهم سازد.

۳. مبانی مفهومی سیاست خارجی روحانی

حسن روحانی در سال ۱۳۹۲ در شرایط بسیار سختی با کسب ۵۱ درصد آرای مردم به عنوان هفتمین رئیس جمهور جمهوری اسلامی ایران انتخاب شد. به منظور تحلیل سیاست خارجی روحانی، باید شرایط بی‌سابقه و غیرعادی حاکم بر روابط بین‌الملل ایران در آن زمان را در نظر گرفت: کشور در آستانه‌ی انزوای کامل قرار داشت؛ تمامی روابط حقوقی، اقتصادی و تجاری بین ایران و جامعه‌ی بین‌المللی قطع شده بود؛ تورم سریعی وجود داشت و پول ملی ایران در سال ۱۳۹۱ در سه نوبت نسبت به دلار آمریکا کاهش یافت؛ صادرات نفت خام ایران در سال ۱۳۹۲ به ۷۰۰۰۰۰ بشکه در روز کاهش یافت (یک پنجم ظرفیت تولید کشور در سال ۱۳۸۳) و سرمایه‌گذاری خارجی تقریباً به طور کامل متوقف شده بود (Osiewicz, 2019: 24-26). علاوه بر این، شش قطعنامه‌ی شورای امنیت سازمان ملل متحد در کمتر از پنج سال گذشته علیه ایران به تصویب رسیده بود و این کشور به عنوان «تهدیدی برای صلح و امنیت بین‌المللی» بر اساس فصل هفتم منشور سازمان ملل شناخته شده و با آن رفتار شد که در نهایت می‌توانست منجر به تایید مداخله‌ی نظامی شود. خواسته‌ی اصلی این شش قطعنامه این بود که

ایران برنامه‌ی غنی‌سازی اورانیوم خود را به حالت تعلیق درآورد، و همچنین اقدامات اعتمادسازی متعددی را انجام دهد... چهار مورد از آنها [قطعنامه‌ها] شامل یک سری تحریم‌های رو به رشد فزاینده علیه ایران و یا اشخاص و نهادهای ایرانی بود.

تراکشن‌های مالی بین‌المللی ایران به شدت مهار شده بود و این کشور قادر به دریافت پول صادرات نفت خود نبود. جمهوری اسلامی از سال ۱۳۵۷ به بعد، تحت شدیدترین فشارهای اقتصادی و سیاسی قرار داشت. برای نخستین بار از زمان مناقشه‌ی بین‌المللی بر سر برنامه‌ی هسته‌ای ایران، این موضوع به یکی از ویژگی‌های بحث عمومی در جریان انتخابات ریاست جمهوری ۱۳۹۲ تبدیل شد. همه‌ی نامزدهای ریاست جمهوری از ضرورت مذاکره با قدرت‌های جهانی برای حل این مشکل صحبت کردند (سروش، ۱۳۹۲).

روحانی طرح تفصیلی مبارزات انتخاباتی خود را با عنوان «برنامه دولت تدبیر و امید» (۱۳۹۲) منتشر کرد. این برنامه‌ی انتخاباتی شامل شش فصل بود: سیاست داخلی، اقتصاد، فرهنگ، جامعه، بهداشت و محیط زیست، و سیاست خارجی. فصل روابط خارجی با عنوان «سیاست خارجی بر اساس اجماع ملی، همکاری منطقه‌ای و توسعه‌ی فراگیر»، ترجیحات دولت آینده‌ی وی را آشکار کرد. مانیفست سیاست خارجی روحانی با ایجاد ارتباط مستقیم بین

رفتار نادرست سیاست خارجی و فشارهای اقتصادی که کشور از آن رنج می‌برد، نمونه‌هایی را فهرست می‌کند که چگونه «تضعیف قدرت ملی ایران» در نتیجه‌ی سیاست‌های «اشتباه» دوران محمود احمدی‌نژاد به منافع ایران آسیب رسانده است که شامل امنیتی‌شدن وجهه‌ی جمهوری اسلامی ایران، ایجاد اجماع بین دشمنان جمهوری اسلامی، تضعیف جایگاه و اعتبار بین‌المللی ایران، مطرح کردن ایران به عنوان تهدید اصلی برای امنیت بین‌المللی، کاهش گزینه‌های استراتژیک ایران، تسریع اختلافات بین ایران و همسایگانش در خلیج فارس و تعلیق روابط تولیدی ایران با کشورهای عربی بود (Zabin and Chubin, 2023: 75-77). برنامه‌ی مبارزات انتخاباتی روحانی سه دسته اصلی از چالش‌هایی را که سیاست خارجی ایران در سال ۱۳۹۲ با آن‌ها مواجه بود، شناسایی می‌کرد که باید در دولت بعدی فوری به آنها رسیدگی و مدیریت می‌شدند:

۱. **چالش‌های ساختاری:** سیاست خارجی احمدی‌نژاد به دلیل نادیده گرفتن اصول، سنت‌ها و اسناد راهبردی موجود (یعنی چشم‌انداز ۲۰ ساله) جمهوری اسلامی ایران، منافع ملی و امنیت ملی را به خطر انداخته بود؛ از سه اصل عزت، حکمت و مصلحت پیروی نمی‌کرد؛ بلکه از یک گفتمان تقابلی در سیاست خارجی حمایت می‌کرد که مبتنی بر هیچ درک دقیقی از محیط بین‌المللی یا تعادل هزینه‌ها و منافع نبود، بلکه از رویکرد آزمون و خطا پیروی می‌کرد. به اولویت‌بندی و انسجام بین اهداف و برنامه‌ها دست نیافته بود و تعادلی بین سیاست‌ها، پتانسیل‌ها و توانمندی‌های کشور برقرار نکرده بود.

۲. **چالش‌های روابط خارجی:** ایران در دو حوزه‌ی روابط خارجی، یعنی تعامل با همسایگان و قدرت‌های بزرگ، با مشکلات جدی مواجه بود. دولت قبلی فرصت‌هایی را که ایران می‌توانست برای دستیابی به روابط متعادل‌تر با قدرت‌های بزرگ استفاده کند، از بین برده بود. همزمان، روابط ایران با سایر کشورهای منطقه (مانند کشورهای عربی، پاکستان و هند) آسیب دیده و موقعیت بین‌المللی و منطقه‌ای این کشور تضعیف شده بود. ایران کارایی خود را در شکل دادن به روندها و رژیم‌های منطقه‌ای از دست داده بود.

۳. **چالش‌های موضوعی:** چالش بین‌المللی بر سر برنامه‌ی هسته‌ای ایران مهم‌ترین چالش موضوعی را تشکیل می‌دهد. با این حال، دولت قبلی به دلیل نداشتن مهارت و تجربه‌ی دیپلماتیک و رفتار نامناسب نتوانست این موضوع را به اندازه‌ی کافی مدیریت کند. روابط ایران با شورای امنیت سازمان ملل بدتر شده بود و چالش‌های متعدد دیگری در

سیاست خارجی دولت‌های یازدهم و دوازدهم ... (عباس کاوسی شریف و دیگران) ۱۰۳

حوزه‌های امنیت بین‌المللی و منطقه‌ای، تروریسم و افراط‌گرایی و حقوق بشر به وجود آمده بود. روابط خارجی ایران محدود به کشورهای بود که هیچ نقشی در تحکیم جایگاه استراتژیک ایران در جهان نداشتند (مانند گسترش نامتناسب روابط با آمریکای لاتین) (روحانی، ۱۳۹۲: ۵۹-۶۰؛ Rezaei, 2018: 48).

در بیانیه‌ی روحانی آمده است که این چالش‌ها قطعاً اجتناب‌ناپذیر نیستند و اگر ایران بهتر بتواند از فرصت‌های ایجاد شده در روابط خود با کشورهای همسایه و قدرت‌های بزرگ استفاده کند، می‌تواند با این مسائل مقابله کند. این بیانیه استدلال می‌کند که می‌توان بدون عقب‌نشینی از اصول و اهداف اصلی جمهوری اسلامی، از برنامه‌ریزی بهتر «برای خروج از وضعیت موجود» استفاده کرد. در طرح مبارزات انتخاباتی روحانی تصریح شده بود که در دولت «تدبیر و امید» می‌توان به اهداف خاصی دست یافت (Abdolmohammadi, 2020: 121). این اهداف را می‌توان مبانی مفهومی سیاست خارجی روحانی دانست. اصولی که دوران او را از دولت قبلی احمدی نژاد متمایز می‌کرد عبارتند از:

- کاهش تهدیدها و استفاده از اهرم موقعیت منطقه‌ای و بین‌المللی ایران. باز کردن بازارهای غیرقابل دسترس در حال حاضر [به روی محصولات ایرانی] و جذب سرمایه‌گذاری خارجی.

- اصلاح روابط ایران در نظام بین‌الملل و تلاش برای کاهش تعارض یا ابهام بویژه در موضوع هسته‌ای به منظور کاهش فشارهای سیاسی و اقتصادی علیه کشور.

- نزدیک شدن به کشورهای همسایه و ارتقای همکاری‌های درون منطقه‌ای از طریق سیاست خارجی تعاملی.

- توجه ویژه به قدرت نرم ایران در «برخورد افکار» در شرایط متحول بین‌المللی برگرفته از میراث غنی فرهنگی و تمدنی ایران به منظور تأثیرگذاری بر جهت‌گیری و بنیان مفهومی نظم بین‌المللی آینده (روحانی، ۱۳۹۲: ۶۰).

این امر به وضوح نشان می‌دهد که برای روحانی، چهار حوزه‌ی اصلی در سیاست خارجی، روابط با قدرت‌های بزرگ و سازمان‌های بین‌المللی از اهمیت بیشتری برخوردار بودند. روابط با همسایگان؛ دیپلماسی اقتصادی؛ دیپلماسی عمومی و فرهنگی حل مناقشه هسته‌ای تنها یکی از ابزارهای دستیابی به این اهداف ذکر شد.

۴. چارچوب سیاست خارجی روحانی

هر سیاست خارجی مستلزم چارچوب‌های مفهومی و مفاهیم عملی است که در بخش‌های خاصی از روابط خارجی یک کشور اعمال می‌شود. در این بخش بررسی می‌شود که چگونه روحانی هر دو جنبه‌ی مفهومی و عملی سیاست خارجی خود را تعریف کرده است و تا چه اندازه در به کارگیری آنها در جنبه‌های خاص سیاست خارجی خود موفق بوده است. در این بخش، سخنرانی‌های مهم روحانی در سیاست خارجی در مجمع عمومی سازمان ملل متحد و سایر گردهمایی‌های مهم بین‌المللی بررسی می‌شود و با دستاوردهای سیاست خارجی وی مقایسه می‌شود.

روحانی در اولین سخنرانی خود در مجمع عمومی سازمان ملل، سیاست‌های کلاسیک سلطه‌طلبی قدرت‌های بزرگ را محکوم کرد و نسبت به افزایش افراط‌گرایی و تروریسم هشدار داد و هر دو را پیامدهای ذهنیتی دانست که جهان را به «مای برتر» تقسیم می‌کند و «دیگران فرودست» (Osiewicz, 2021: 31). او با این ادعا که مردم در سراسر جهان از جنگ، خشونت و افراط‌گرایی خسته شده‌اند، تصویری ایده‌آل از جهان متحد در گفتن «آری به صلح و نه به جنگ» را به تصویر کشید.

آنها به تغییر در وضعیت موجود امیدوارند. و این یک فرصت منحصر به فرد است - برای همه‌ی ما. جمهوری اسلامی ایران بر این باور است که می‌توان همه‌ی چالش‌ها را با تلفیقی هوشمندانه و خردمندانه از امید و اعتدال با موفقیت مدیریت کرد.

علی‌رغم تلاش‌های روحانی برای تعریف معانی «اعتدال» و «امید» در طول سخنرانی، او نتوانست هدف اصلی سیاست خارجی واقعی‌اش را بیان کند. شاید تنها اظهار نظر سیاسی او این بود که «عصر بازی‌های حاصل جمع صفر به پایان رسیده است» و اینکه ایران آماده است به عنوان یک عضو «مسئول» جامعه‌ی بین‌المللی، عمل کند. روحانی علاوه بر اشاره به موضوع هسته‌ای و اعلام آمادگی ایران برای «مشارکت فوری در گفت‌وگوهای زمان‌دار و نتیجه‌محور برای ایجاد اعتماد متقابل و رفع ابهامات متقابل با شفافیت کامل»، سخنان باراک اوباما را که پیش از این در این دیدار ایراد کرده بود، تأیید کرد و اظهار داشت که ایران «به دنبال افزایش تنش با ایالات متحده نیست» و این دو کشور در نهایت می‌توانند «به چارچوبی برای مدیریت اختلافات [خود] برسند» (روحانی، ۳ مهر ۱۳۹۲). اگرچه این اشاره به نزدیکی احتمالی ایران و آمریکا در چارچوب مناقشه هسته‌ای انجام شد، اما به نظر می‌رسد روحانی به این نکته اشاره

کرد که در صورت «برابری، متقابل»، حل «اختلافات» بین ایران و ایالات متحده به معنای کلی‌تر نیز قابل انتظار است.

یکی دیگر از نکات برجسته‌ی سخنرانی روحانی در سال ۱۳۹۲ در مجمع عمومی سازمان ملل، طرح پیشنهادی «جهان علیه خشونت و افراط‌گرایی» بود. روحانی از سازمان ملل خواست تا این ابتکار را به عنوان پروژه‌ای ماندگار برای تشکیل «ائتلاف صلح» در مخالفت با ائتلاف‌های موسوم به جنگ در نقاط مختلف جهان تصویب کند. «ما باید بپذیریم و بتوانیم افق جدیدی را بگشاییم که در آن صلح بر جنگ، مدارا بر خشونت، پیشرفت بر خونریزی، عدالت بر تبعیض، رفا بر فقر و آزادی بر استبداد غالب شود (روحانی، ۱۳۹۲؛ Rezaei, 2018: 50-51).

روحانی در دیدار با نمایندگان اندیشکده‌های آمریکایی که بعداً در نیویورک برگزار شد، اذعان کرد که مسائل منطقه‌ای نیز از اهمیت بالایی برخوردار است؛ اما تأکید کرد که حل مسئله‌ی هسته‌ای باید «اولویت اول» باشد. با این حال، وی بر امکان نزدیک شدن بیشتر و گفت‌وگو با آمریکا درباره‌ی موضوعات مختلف دوجانبه و منطقه‌ای به شرط حل موفقیت‌آمیز مناقشه‌ی هسته‌ای مجدداً تأکید کرد. وی چشم‌انداز مثبتی را برای همکاری بیشتر آمریکا با ایران در آینده ارائه کرد، در صورتی که موضوع هسته‌ای با موفقیت حل شود (روحانی، ۱۳۹۲؛ ب).

مذاکرات رسمی برای طرح برنامه‌ی راهبردی جامع اقدام مشترک (برجام) درباره‌ی برنامه‌ی اتمی ایران با پذیرفتن توافق موقت ژنو بر روی برنامه‌ی هسته‌ای ایران در آبان ۱۳۹۳ آغاز شد و به مدت ۲۰ ماه کشورها درگیر مذاکره بودند و در فروردین ۱۳۹۴ تفاهم هسته‌ای لوزان شکل گرفت. این پیروزی بزرگی برای دیپلماسی «سازنده» روحانی بود و امیدها را برای نزدیکی بیشتر ایران و آمریکا تقویت کرد. برای اولین بار پس از انقلاب، وزیر امور خارجه‌ی ایران و وزیر امور خارجه‌ی آمریکا مذاکرات مستقیمی را انجام دادند که به دو کشور اجازه داد تا بر بن‌بست پیرامون برنامه‌ی هسته‌ای ایران غلبه کنند و به نقطه عطفی در تاریخ روابط ایران و آمریکا برسند. در این مرحله، متحدان اصلی ایالات متحده در خاورمیانه - به ویژه عربستان سعودی و اسرائیل - شروع به ابراز نگرانی و نارضایتی کردند (Abdolmohammadi, 2020: 124).

روحانی در مواضع متعدد خود، بر «تعامل سازنده» به عنوان اصل راهنما در برنامه‌ی سیاست خارجی خود تأکید کرد و به جهان اطمینان داد که ایران هرگز به دنبال سلاح هسته‌ای نخواهد بود. با این حال، او مذاکرات هسته‌ای با قدرت‌های جهانی را در زمینه‌ی بسیار گسترده‌تر از موضوع هسته‌ای به تصویر می‌کشد که به این معناست که توافق هسته‌ای اولین گام به سوی تعامل کامل ایران با جامعه‌ی بین‌المللی است:

ما با پیمودن مسیر گفتگو و صلح موفق شدیم از وقوع جنگ جدیدی در منطقه خود جلوگیری کنیم که می‌تواند برای بسیاری از کشورها وحشت ایجاد کند. ما از طریق گفت‌وگوهای مؤثر با کشورهای ۵+۱، راه‌حلی برای موضوع هسته‌ای مبتنی بر تعامل یافتیم؛ راه‌حلی که هم حقوق ضروری ملت ایران را حفظ کند و هم نگرانی‌های منطقی برخی کشورها را برطرف کند (Rouhani, 2014).

وی همچنین از رویکرد خود به منطقه صحبت کرد:

دولت ایران آماده‌ی همکاری با کشورهای همسایه‌ی خود در زمینه‌هایی مانند محیط زیست، ایمنی راکتورهای هسته‌ای، پروژه‌های مشترک اقتصادی، گسترش مبادلات تجاری، حفظ حقوق فلسطینی‌ها، جلوگیری از فاجعه انسانی در سوریه، برقراری امنیت در سوریه است. خلیج فارس و همچنین مقابله با افراط‌گرایی و تروریسم (Rouhani, 2014).

به نظر می‌رسد روحانی قصد داشته با انتخاب این کلمات به همسایگان ایران اطمینان دهد که توافق نهایی ایران و ۵+۱ منافع ملموسی را برای کشورهای منطقه به همراه خواهد داشت. اما طی ماه‌های بعد، روحانی نتوانست هیچ گام اساسی برای تحقق این هدف بردارد. برخی رویدادها مانند مرگ ملک عبدالله پادشاه عربستان سعودی و به قدرت رسیدن یک رهبری بدبین نسبت به ایران در ریاض، گسترش تروریسم در سراسر عراق و از همه مهمتر سقوط موصل به دست داعش و نیز تعمیق اختلاف ایران و ترکیه در مسئله‌ی سوریه، فشار روحانی برای نزدیک شدن به منطقه را دشوارتر کرد. روحانی امکان حفظ صلح دائمی در منطقه را با تقویت همکاری‌های اقتصادی میان کشورهای همسایه و نیز تعهد قاطع کشورها برای پیگیری توسعه‌ی داخلی خود مرتبط دانست. وی معتقد بود تنها راه برای تداوم صلح از طریق توسعه است. به تعبیر روحانی تعامل اقتصادی ممکن است «منطقه [خاورمیانه] را به بهشتی برای صلح و توسعه تبدیل کند. پس از برجام، ایران آماده خواهد بود تا نشان دهد که مسیر عملی به سوی امنیت و ثبات از طریق توسعه‌ای است که همراه با تعامل اقتصادی است». روحانی همچنین بر آمادگی ایران پس از برجام برای تعامل با همسایگان منطقه‌ای خود در «همکاری‌های اجتماعی و اقتصادی گسترده‌ای که امکان دستیابی به تفاهم سیاسی و حتی تقویت همکاری‌های امنیتی ساختاری را ممکن می‌سازد» تاکید کرد (روحانی، ۱۳۹۶). در حالی که سخنان روحانی مبنی بر همکاری احتمالی امنیتی بر اساس تفاهمات مشترک سیاسی میان کشورهای منطقه قابل توجه بود، سخنان او هرگز جلوه‌ی عملی در اجرای سیاست خارجی ایران پیدا نکرد.

سیاست خارجی دولت‌های یازدهم و دوازدهم ... (عباس کاوسی شریف و دیگران) ۱۰۷

روحانی با پیوند دادن برجام به ابتکار دستور کار منطقه‌ای، همکاری را بر اساس یک طرح چهار مرحله‌ای پیشنهاد کرد:

- ایجاد یک جنبش جمعی و جهانی برای مقابله‌ی جدی با مشکلات منطقه‌ای از طریق گفتگو.

- جلوگیری از کشتار مردم بیگناه و بمباران غیرنظامیان و نیز ترویج خشونت و کشتار سایر انسانها.

- ایجاد ثبات با همکاری دولت‌های مرکزی مستقر برای حفظ ثبات.

- ایجاد دموکراسی و حکومت دموکراتیک در منطقه خاورمیانه (روحانی، ۱۳۹۶).

روحانی در سخنرانی خود در هفتاد و یکمین اجلاس مجمع عمومی سازمان ملل، از الفاظ تند علیه عربستان سعودی استفاده کرد و با اشاره‌ی تلویحی به برنامه‌ی اصلاحات اقتصادی ۲۰۳۰ این کشور گفت:

اگر دولت سعودی در دیدگاه خود برای توسعه و امنیت منطقه جدی است، باید از سیاست‌های تفرقه‌انگیز، گسترش ایدئولوژی نفرت‌انگیز و پایمال شدن دست بردارد. در مورد حقوق همسایگان، مسئولیت خود را در قبال حفظ جان و حیثیت زائران بپذیرد و روابط خود را با ملت‌های منطقه بر اساس احترام و مسئولیت متقابل بنا کند (روحانی، ۱۳۹۶).

این بیانیه هشدار می‌دهد که ریاض مبنی بر اینکه اصلاحات اقتصادی در داخل ممکن است هرگز انجام نشود در حالی که کل منطقه در آشوب است و عملیات نظامی به رهبری عربستان سعودی در یمن می‌تواند سرعت توسعه در عربستان سعودی را به خطر بیندازد (Zabi and Chubin, 2023: 58).

تنها پیامی که در تمام سخنرانی‌های روحانی در سازمان ملل تکرار شد این بود که برجام یک مدل نمونه و بدیع برای حل مناقشه در نظام بین‌المللی در حال تحول ارائه کرد: «فراتر از پرونده هسته‌ای، برجام حاوی موارد مهمی است، درس‌هایی برای حل مشکلات پیچیده بین‌المللی. این معامله تنها یک توافق سیاسی نیست. همچنین نشان‌دهنده‌ی رویکرد و روشی خلاقانه برای تعامل سازنده با دیدگاه حل مسالمت‌آمیز بحران‌ها و چالش‌ها است.» (روحانی، ۱۳۹۶) این استدلال به طور بالقوه می‌توانست به شکل‌گیری یک دکترین سیاست خارجی مشخص برای روحانی منتهی شود، مشروط به این که موارد بیشتری را برای تعیین

موارد و مصداق‌های مربوطه شناسایی کند. در نهایت، روحانی در سخنرانی آذر ۱۳۹۷ خود در اجلاس سران سازمان همکاری اقتصادی (اگو) در اسلام‌آباد، رئوس سیاست خارجی خود را در فراخوانی برای جستجوی «منطقه‌ی قوی‌تر به‌جای قوی‌ترین منطقه بودن» به اختصار آشکار کرد. «ما باید از هژمونی دست برداریم و در عوض در ساختن منطقه‌ای قوی‌تر همکاری کنیم» (اتاق ایران آنلاین، ۱۳۹۷).

۵. ارزیابی سیاست خارجی روحانی

از گفتار و نوشتار حسن روحانی، از مبارزات انتخاباتی وی در سال ۱۳۹۴ و در طول ریاست جمهوری وی، روشن است که شعار «تعامل سازنده با جهان» خط‌مشی سیاست خارجی وی بوده است. هدف از این کار تقویت «پیشرفت» و «توسعه» ایران از طریق ارتقای جایگاهش در جامعه‌ی بین‌المللی، بازسازی وجهه‌ی ایران نزد جامعه‌ی بین‌المللی، رفع تحریم‌های اقتصادی و جذب سرمایه‌گذاری خارجی بوده است. ایده‌ی روحانی مبنی بر «جهان‌علیه‌خسونت و افراط‌گرایی» تنها پیام جهانشمول در سیاست خارجی اوست. هدف اصلی او این بود که ایران را در نظام بین‌الملل قرار دهد و به عنوان یک کشور مسئول معرفی کند. وی مذاکرات هسته‌ای با قدرت‌های بزرگ جهانی را اولویت اول و هدف نهایی سیاست خارجی خود می‌دانست (Akbarzadeh, 2016: 7). وی همچنین بر سیاست منطقه‌ای ایران در طول دوره‌ی ریاست‌جمهوری خود تأکید کرد، اما در بهبود روابط منطقه‌ای ایران و جلوگیری از وخامت روابط در برخی موارد موفقیت چندانی نداشت.

۱.۵ ارزیابی مفهومی

ارزیابی مفهومی سیاست خارجی روحانی می‌تواند در چارچوب سه عنصر «پیشرفت‌گرایی»، «عمل‌گرایی» و «منطقه‌گرایی» انجام شود.

- **پیشرفت‌گرایی:** به نظر می‌رسد رویکرد روحانی به سیاست خارجی برگرفته از این باور است که پیشرفت و توسعه ایران دلیل اصلی روابط خارجی این کشور است. از این منظر، سیاست خارجی ادامه‌ی سیاست داخلی و نیازهای داخلی کشور است و نه یک فلسفه‌ی تبلیغی جهانشمول. رویکرد مرفقی روحانی از نشریات او قبل از نامزدی برای ریاست‌جمهوری، زمانی که او ریاست مرکز تحقیقات استراتژیک را بر عهده داشت،

مشهود بود. همچنین در مبارزات انتخاباتی او در سال ۱۳۹۲ منعکس شد که شامل انتقاد شدید از سیاست‌های احمدی نژاد بر اساس عوام‌فریبی و در نتیجه مضر به منافع اصلی کشور بود. پیشرفت‌گرایی تقریباً در تمام سخنرانی‌ها و بیانیه‌های سیاست خارجی روحانی مشهود است. تلاش‌های او برای دستیابی به توافق هسته‌ای عمدتاً به دلیل نیاز فوری ایران به بازسازی اقتصاد خود و در نتیجه ملزم به لغو تحریم‌های اقتصادی بود. هدف اصلی روحانی از مذاکرات هسته‌ای پایان دادن به مشکلات تاریخی ایران و آمریکا نبود، بلکه تنها پایان دادن به تحریم‌های آمریکا و باز کردن اقتصاد ایران به روی سرمایه‌گذاری خارجی بود. روحانی معتقد بود که یک راه حل سیاسی جامع با ایالات متحده تنها در صورتی می‌تواند اتفاق بیفتد که منافع اقتصادی روابط تجاری بازتر و بدون عارضه با غرب برای مردم ایران (از جمله تندرورها) ملموس باشد. بنابراین رویکرد روحانی به توافق هسته‌ای به جای سیاسی بودن، فنی و اقتصادی بود و به همین دلیل، برجام به طور خودکار منجر به گشایش سیاسی بین تهران و واشنگتن نه در دوره‌ی او یا ما و نه در زمان ترامپ، نشد. در حالی که روحانی موفق شد بیشتر تحریم‌های اقتصادی علیه ایران را حذف کند، مسائل اصلی همچنان پابرجا بود - اکثر بانک‌ها و شرکت‌های بین‌المللی با وجود رفع تحریم‌ها تمایلی به همکاری با ایران نداشتند. زمینه‌ی سیاسی توافق هسته‌ای به اندازه‌ی جنبه‌های فنی مورد توجه قرار نگرفت (Zacara, 2020: 34-35).

- روحانی از این واقعیت غفلت کرد که بحث بین‌المللی بر سر برنامه هسته‌ای ایران بیشتر «سیاسی» بود و در عوض بر مسائل فنی تمرکز کرد. این عدم آینده‌نگری عواقب جدی اقتصادی برای ایران داشت. رویکرد روحانی به خودی خود تصویر کلی را از دست می‌داد. او تلاش کرد تا با پرداختن به مشکل‌آمیزترین جنبه‌های فنی برنامه‌ی هسته‌ای ایران، فشار اقتصادی را کاهش دهد بدون اینکه استراتژی مشخصی برای رسیدگی به هسته‌ی اصلی مشکل، یعنی چالش سیاسی داشته باشد (Akbarzadeh, 2016: 11-13).

همانطور که امین سایکل استدلال می‌کند، اگر ایران و ایالات متحده موفق به احیای روابط شده بودند، چنین امری پتانسیل تغییر محیط استراتژیک منطقه را داشت:

عربستان سعودی و متحدانش در جهان عرب علی‌رغم نگرانی فعلی، ممکن است به این نتیجه رسیده باشند. خودشان چاره‌ی چندانی ندارند جز اینکه نگرانی‌های خود را در مورد آنچه که به‌عنوان جاه‌طلبی‌های فرقه‌ای و ژئوپلیتیک منطقه‌ای ایران درک می‌کنند، کاهش دهند (Saikal, 2016: 28-29).

اما دولت ایران نتوانست به طور کامل از زمینه‌ی سیاسی برجام، به ویژه در رابطه با عادی‌سازی روابط با ایالات متحده، بهره‌مند شود. پیشرفت‌گرایی روحانی اگرچه لازم بود، اما نیاز به تکمیل و حمایت دو عنصر دیگر یعنی عمل‌گرایی و منطقه‌گرایی داشت. این نقص در سیاست خارجی روحانی مشهود بود.

- **عمل‌گرایی:** روحانی معتقد بود عمل‌گرایی، رویکردی تعاملی و راه‌حل‌محور است که به موقعیت‌های برد-برد منجر می‌شود. در سپهر سیاسی ایران، روحانی، یک سیاستمدار عمل‌گرا شناخته می‌شود. بارزترین مصداق عمل‌گرایی در سیاست خارجی وی، مذاکرات هسته‌ای و روابط با کشورهای ۵+۱ بود. عمل‌گرایی روحانی را می‌توان با مدل ریاست جمهوری رفسنجانی مقایسه کرد که رویکردش به سیاست خارجی بر روحانی تأثیر گذاشت. هر دو رئیس‌جمهور سابق، سیاست خارجی را ادامه‌ی سیاست داخلی و در نتیجه خالی از هرگونه مأموریت آرمان‌گرایانه می‌دانستند. هر دو سیاست خارجی را ابزاری برای بازسازی اقتصاد ایران می‌دانستند و برای توسعه‌ی بیشتر در داخل تلاش می‌کردند. با این حال، به دلیل فشارهای داخلی از سوی ذینفعان تندرو در داخل نظام سیاسی، هر یک در اعمال عمل‌گرایی در تمام جنبه‌های سیاست خارجی ایران با مشکلاتی مواجه بودند (فرهادی‌نسب و همکاران، ۱۴۰۲: ۲۳۵-۲۶۵).

با این حال، تفاوت‌های قابل توجهی بین دو دوره وجود دارد. در سطح جهانی، هرگز به اندازه‌ی سال ۱۳۹۲ خصومت سیستماتیک علیه ایران وجود نداشت. زمانی که روحانی روی کار آمد، جمهوری اسلامی تحت فشار شدید بی‌سابقه‌ای از سوی غرب و همچنین شورای امنیت سازمان ملل بود. در دهه‌ی ۱۹۹۰، نظام بین‌الملل پس از جنگ سرد در حال تغییر شکل بود و ایران هنوز توسط دولت آمریکا و متحدانش به عنوان تهدید شماره یک علیه منافع آنها در سطح منطقه و جهان معرفی نشده بود. در داخل، هاشمی رفسنجانی جایگاه بسیار پایدارتر و قدرتمندتری نسبت به روحانی در ساختار سیاسی ایران داشت. اولی به عنوان یکی از بنیانگذاران جمهوری اسلامی، این آزادی را داشت که انقلاب را آنگونه که صلاح می‌داند، بازتفسیر کند. برعکس، روحانی از سوی مخالفینش دائماً در مورد اینکه آیا «تعهد» کافی به اصول انقلابی دارد یا خیر، مورد قضاوت قرار می‌گرفت و در نتیجه موقعیت آسیب‌پذیری در سیاست داخلی ایران داشت. از سوی دیگر، هاشمی رفسنجانی با تکیه بر شخصیت کاریزماتیک خود و پیوندهای قوی خود با رهبر انقلاب نتوانست از عمل‌گرایی برای ایجاد اجماع در سیاست

ایران استفاده کند، در حالی که روحانی تنها در صورتی می‌توانست از عمل‌گرایی در سیاست خارجی استفاده کند که اجماع داخلی قبلاً شکل گرفته باشد یا به او از سوی مقام معظم رهبری دستور داده شده باشد. بنابراین عمل‌گرایی روحانی در حوزه مذاکرات هسته‌ای محدود ماند و در سایر حوزه‌های سیاست خارجی قابل اعمال نبود. دیپلماسی ایران در زمینه‌های غیر مرتبط با مذاکرات هسته‌ای نه تنها محافظه‌کارانه بلکه منفعلانه و بی‌کار بود. تعامل با کشورهای ۵+۱ نیز از الگوی مشابهی پیروی کرد، از موضوعات سیاسی پرهیز شد و در عوض به بحث تحریم‌های اقتصادی و مسائل فنی توجه شد. در نتیجه، عمل‌گرایی روحانی در مواردی فراتر از مذاکرات هسته‌ای اعمال نشد و تا حد زیادی انتزاعی ماند.

- **منطقه‌گرایی:** می‌توان ادعا کرد که روحانی بیش از هر رئیس‌جمهوری دیگر از ضرورت یکپارچگی و همکاری منطقه‌ای صحبت کرده است. روحانی بخش‌های گسترده‌ای از تمام سخنرانی‌های خود در سازمان ملل و سایر سخنرانی‌های مهم سیاست خارجی خود را به بحث در مورد مشکلات خاورمیانه، راه‌حل‌های پیشنهادی ایران برای این مشکلات و مهم‌تر از همه، آمادگی ایران برای همکاری کامل با همسایگان خود برای غلبه بر این مشکلات و برای ایجاد اعتماد از طریق گفتگو و تعامل (اکسا، ۱۴۰۰: ۵۵-۷۰) اختصاص داد. برای تیم سیاست خارجی روحانی، سیاست منطقه‌ای ایران یک اولویت فوری بود. با این حال، در واقعیت، عکس این رخ داد. روحانی در سیاست منطقه‌ای ایران به‌ویژه در خصوص بحران سوریه و وخامت اوضاع در یمن بی‌تأثیر بود. دستیاران مورد اعتماد روحانی در وزارت امور خارجه به طور کامل درگیر مذاکرات هسته‌ای بودند و زمان کمی برای تعامل موثر در مسائل منطقه‌ای داشتند. علاوه بر این، بیشتر آنها در گفتگو با غرب بهتر از همسایگان عرب ایران بودند. رسیدن به توافق هسته‌ای برای روحانی از اهمیت فوق‌العاده‌ای برخوردار بود، زیرا او به ملت قول داده بود که این موضوع را حل کند و تحریم‌های اقتصادی را که زندگی مردم را با مشکل مواجه کرده بود، بردارد (Zacara, 2020: 36). برای دستیابی به این هدف، روحانی و تیمش مجبور شدند برخی از قدیمی‌ترین تابوهای تاریخ جمهوری اسلامی مانند دست دادن با دیپلمات‌های ارشد آمریکایی و مذاکره مستقیم با دولت آمریکا را در این مرحله بشکنند. این تجربه تلخی برای بسیاری از تندروها در داخل کشور بود که آماده بودند در صورت اولویت‌دهی قدرت و اصول خود، روند مذاکرات را نابود کنند. روحانی شاید متوجه

شده بود که اگر قرار بود در جریان مذاکرات هسته‌ای از سوی کانون‌های قدرت مزاحم نشود، باید امتیازات کافی در مورد مسائل منطقه‌ای بدهد. آنچه روحانی شاید متوجه نشده بود این بود که وقتی دولتش کنترل سیاست منطقه‌ای کشور را از دست داد، بسیاری از مزایای توافق هسته‌ای را نیز از دست داد. به عبارت دیگر، پیشرفت‌گرایی و عمل‌گرایی روحانی بدون منطقه‌گرایی به سادگی ناتوان شد. عناصر تندرو در دولت روحانی و وزارت خارجه، او را از تعامل موثر با منطقه محروم کردند؛ در حالی که نیروهای نظامی عملیات خود را فراتر از مرزهای ایران گسترش دادند. تسخیر سفارت عربستان در تهران در دی ۱۳۹۴ که توسط تندروهای شبه‌سازمان‌یافته انجام شد، میخ بر تابوت منطقه‌گرایی شکست‌خورده‌ی روحانی بود. روابط دیپلماتیک ایران، عربستان و ایران و بحرین در پی حمله به سفارت قطع شد و روابط ایران با امارات و قطر نیز کاهش یافت.

- جدای از کاستی‌های عملی، رویکرد نظری روحانی به سیاست منطقه‌ای در دوران ریاست‌جمهوری خود به‌طور قابل‌توجهی مترقی بود و نباید نادیده گرفته شود. روحانی طرح جامع گفت‌وگو و همکاری منطقه‌ای با همسایگان ایران را بر اساس احترام متقابل و عدم مداخله در امور داخلی پیشنهاد کرد. درخواست او برای «منطقه‌ای قوی‌تر به جای قوی‌ترین منطقه» برخلاف کسانی بود که از هژمونی منطقه‌ای ایران دفاع می‌کردند (کیهان، ۱۳۹۶). او همچنین برجام دیگری را بین ایران و همسایگان منطقه‌ای آن برای غلبه بر اختلافات و رسیدگی به مشکلات مشترک پیشنهاد کرد. علی‌رغم بدیع بودن ایده‌های منطقه‌گرایی روحانی، اما مشکلات زیادی در این زمینه وجود داشت. نخست، او بازیگران منطقه‌ای و تأثیر مثبت یا منفی احتمالی آنها بر مذاکرات هسته‌ای را نادیده گرفت. دوم، او قدرت بازیگران منطقه‌ای را در محدود کردن نتایج واقعی و مزایای توافق هسته‌ای برای ایران دست کم گرفت. سوم، دولت او بخشی از اختیارات خود را بر سیاست منطقه‌ای ایران به نهادهای خارج از دولت تفویض کرد. در نهایت، او هرگز در تعریف و تعیین برنامه‌های عملیاتی مشخص برای اجرای سیاست منطقه‌ای‌اش موفق نشد. بنابراین فرصت برای اجرای ایده‌های او در عمل کم بود.

۲.۵ ارزیابی زمینه‌های سیاست خارجی روحانی

از مبارزات انتخاباتی روحانی و سخنرانی‌های سیاست خارجی به ویژه در مجمع عمومی سازمان ملل، وی در فاصله سال‌های ۱۳۹۲ تا ۱۴۰۰ مشخص است که وی از نیازهای ضروری و بلندمدت ایران در روابط خارجی خود آگاه بوده و سعی در اصلاح بسیاری از سیاست‌ها و رویکردهای نادرست گذشته را داشته است. شعار سیاست خارجی روحانی «تعامل سازنده با جهان» به همراه پیشنهاد وی برای «جهان علیه خشونت و افراط‌گرایی» ظرفیت شکل‌گیری یک سیاست خارجی مشخص را داشت. این «تعامل سازنده» در دو سطح قابل مشاهده است:

سطح بین‌المللی: تنها موضوعی که به درستی تعریف شد، مذاکرات هسته‌ای بود. این نمونه‌ی بسیار مهمی از تعامل سازنده با جامعه‌ی بین‌المللی محسوب می‌شد. با این حال، مذاکرات هسته‌ای که روحانی ابتدا انتظار داشت کوتاه باشد، طولانی شد و در نهایت نزدیک به دو سال طول کشید. این پرونده، علی‌رغم ویژگی‌های تعریف‌شده‌اش، همچنان یک توافق «فنی» - لغو تحریم‌ها در ازای محدود کردن برنامه‌ی هسته‌ای ایران - باقی ماند و هرگز به یک «معامله بزرگ» بین ایران و غرب تبدیل نشد. حتی در چنین مقیاسی، دولت روحانی برای مدت طولانی درگیر مذاکرات بود که نتوانست به طور مؤثر برنامه‌هایی را چه برای بخش دولتی و چه برای بخش خصوصی برای درک سریع فرصت‌های ناشی از توافق آماده کند. دو سال باقی مانده‌ی دوره‌ی اول دولت روحانی به مبارزه با شرکای خارجی برای رفع موانع فنی کوچک اما زیاد بر سر راه اجرای برجام (به ویژه در مورد مبادلات بانکی، مالی و صادرات نفت) سپری شد.

سطح منطقه‌ای: در این سطح، دولت روحانی در چارچوب سیاست‌های کلی امنیتی و سیاسی کشور پیروی کرد و خود نقشی در دستور کار اصلی کشور در این سطح نداشت. در اکثر مسائل منطقه‌ای، دولت از جهت‌گیری جریان اصلی ارائه شده توسط شورای عالی امنیت ملی پیروی کرد، جایی که تصمیمات محصول تلاش برای دستیابی به یک توازن فراگیر به نفع همه‌ی ذینفعان بود. وزارت امور خارجه تا سال ۱۴۰۰ نسبت به مسائل منطقه منفع‌ل شد. در آخرین سال از اولین دوره ریاست جمهوری روحانی، تلاش دیپلماتیک بین ایران، ترکیه و روسیه آغاز شد تا درباره‌ی چگونگی پایان دادن به جنگ در سوریه، در سطح عملیاتی و حفظ آتش بس، با هدف نهایی آماده سازی زمینه برای یک روند سیاسی برای تعیین آینده کشور گفتگو کنند. این روند که به «مذاکرات آستانه» معروف است، دریچه‌ی جدیدی را به روی دولت روحانی برای مشارکت مؤثر در ترتیبات سیاسی منطقه گشود. با این حال، نزدیکی

اعراب و ایران در منطقه بدون عادی‌سازی قبلی روابط سیاسی ایران و غرب، به ویژه ایالات متحده، محقق نمی‌شود. مسأله‌ی دیگر در این زمینه، رابطه‌ی راهبردی ایران و چین و همچنین ایران و روسیه بود که توسط شورای عالی امنیت ملی به پیش برده شد.

دلایل زیر برخی از ناکامی‌های روحانی را علی‌رغم قوت رویکرد مفهومی وی به سیاست خارجی توضیح می‌دهد.

۱.۲.۵ عوامل خارجی

تغییر رهبری در عربستان سعودی: بدتر شدن روابط ایران و عربستان صرفاً محصول فقدان یک حمله یا ابتکار دیپلماتیک از سوی ایران نبود. مرگ ملک عبدالله و ظهور نسل جدیدی از نخبگان حاکم در عربستان سعودی، عوامل مهمی بود که بر فرصت نزدیک شدن ایران و عربستان تأثیر گذاشت. به دلایل عمدتاً داخلی، ولیعهد جدید محمد بن سلمان از سیاست آشکار ضدایرانی برای تحکیم موقعیت خود در خاندان آل سعود استفاده کرده بود. خصومت با ایران شیعی شاید ساده‌ترین، اگر نگوییم مؤثرترین وسیله برای دستیابی او به اجماع در سیاست داخلی عربستان بود. مداخله‌ی نظامی به رهبری عربستان سعودی در یمن که از اوایل سال ۱۳۹۴ آغاز شد، حادثه‌ی منا و کشته شدن بیش از ۴۰۰ زائر ایرانی و اعدام شیخ نمر یکی از رهبران مذهبی شیعیان به اتهام شورش و حمله‌ی متعاقب آن به سفارت عربستان در تهران در سال ۱۳۹۴، و در نهایت نزدیکی ظاهراً پنهانی بین عربستان سعودی و اسرائیل برای تشکیل ائتلافی اعلام نشده علیه آنچه که آنها تهدید مشترک ایران می‌دانستند، بر پیچیدگی‌های تهران-ریاض افزود.

روی کار آمدن ترامپ و وقایع بعد از آن: انتخابات ریاست جمهوری ۱۳۹۶ آمریکا که در آن دونالد ترامپ به عنوان رئیس جمهور ایالات متحده انتخاب شد نیز تأثیر بسزایی در ناکامی روحانی داشت. در حالی که او با ما بر سعودی‌ها و اسرائیلی‌ها فشار آورده بود تا نقش ایران را در ترتیبات امنیتی منطقه به رسمیت بشناسند و از عربستان سعودی و ایران برای رسیدن به یک «صلح سرد» دعوت کرده بود، ترامپ به سیاست خارجی سنتی آمریکا در منطقه بازگشت و ضمن حمایت کامل از حاکم جدید سعودی، در رویارویی این رژیم با ایران بر سر فعالیت‌های منطقه‌ای بی‌ثبات‌کننده‌اش، به دنبال مهار ایران بود. ترامپ همچنین برجام را به عنوان «بدترین توافق تاریخ برای ایالات متحده» محکوم کرد و در بهار ۱۳۹۷ به صورت یک‌طرفه از آن خارج شد. به دنبال این واقعه، ایران در بعضی از تعهدات برجامی خود تجدید نظر نمود. علاوه بر

سیاست خارجی دولت‌های یازدهم و دوازدهم ... (عباس کاوسی شریف و دیگران) ۱۱۵

این، ایالات متحده تحت عنوان «فشارهای حداکثری»، تحریم‌های متعددی را علیه اقتصاد ایران اعمال کرد که در نوع خود بی‌سابقه بوده و به تشدید بحران‌های داخلی منجر شد (نقشبندی و همکاران، ۱۳۹۹: ۱۷۶-۱۵۷). آخرین تأثیر مستقیم روی کار آمدن ترامپ بر ناکامی سیاست خارجی روحانی، ترور سردار سلیمانی بود که عکس‌العمل نظامی ایران را در حمله‌ی موشکی به پایگاه عین‌الاسد به دنبال داشت.

۲.۲.۵ عوامل داخلی

عدم شفافیت گفتمان سیاسی: روحانی در تعریف «اعتدال» به عنوان یک گفتمان اصیل در سیاست ایران موفق نبود. در حالی که رفسنجانی به خاطر «عمل‌گرایی و سازندگی»، خاتمی به «اصلاحات» و احمدی‌نژاد به خاطر فلسفه‌ی «هزاره‌گرایی و آخرالزمانی‌اش» شناخته می‌شد، به نظر می‌رسید حسن روحانی تنها به عنوان یک سیاستمدار «تکنوکرات» عمل می‌کند که می‌خواهد خود را در وسط طیف سیاسی قرار دهد؛ اما فاقد یک فلسفه‌ی سیاسی روشن است. اعتدال نه به عنوان راهی برای «فکر کردن»، که بیشتر راهی برای «عمل کردن» است. در نتیجه، گفتمان روحانی به راحتی در هیچ یک از جریان‌های اصلی سیاسی جمهوری اسلامی جا نیفتاد. بنابراین او قادر به ایجاد انگیزه‌ی جنبش اجتماعی مردمی در حمایت از خود نبود و این امر او را در موقعیت ضعیفی در مبارزات داخلی بر سر سیاست خارجی ایران قرار داد (Akbarzadeh, 2016: 18). علاوه بر این، سیاست داخلی روحانی با مجموعه‌ای از وقایع منفی همراه شد که عمدتاً حاصل تصمیم‌گیری‌ها و سیاست‌گذاری‌های تیم وی بود و به تضعیف جایگاه وی منجر گردید؛ از جمله بحران ارزی و سقوط ارزش پول ملی، اعتراضات سال‌های ۱۳۹۶، ۱۳۹۷ و به خصوص ۱۳۹۸ به دنبال سهمیه‌بندی بنزین.

پیچیدگی ساختاری: فرآیند تصمیم‌گیری سیاست خارجی ایران بسیار پیچیده است و اغلب مشخص نیست که چه کسی تصمیم نهایی را می‌گیرد. در سطح نظری، این مقام معظم رهبری است که در مورد مسائل سیاست خارجی حرف آخر را می‌زند، اما سازمان‌های مختلفی از جمله ارگان‌های دولتی و غیردولتی در این روند دخیل هستند. همچنین مواردی پیش می‌آید که علاوه بر رئیس‌جمهور و وزارت امور خارجه، شورای عالی امنیت ملی و مجلس شورای اسلامی و بازیگران دیگری مانند رئیس قوه قضائیه، ائمه جمعه و نظامیان عالی‌رتبه، در تصمیمات سیاست خارجی دخالت کنند. برخی از آنها مأموریت رسمی برای انجام این کار

دارند؛ اما برخی دیگر ظرفیت ایجاد یک محیط روانی را دارند که در آن رئیس جمهور نتواند آنطور که انتظار می‌رود آزادانه عمل کند.

اعتبار ناکافی و فقدان مأموریت: پیروزی روحانی در انتخابات ۱۳۹۲ یک پیروزی تاریخی نبود. او حداقل رای برای پیروزی (۵۰.۷ درصد) را به دست آورد که کمترین میزان برای یک رئیس جمهور در تاریخ جمهوری اسلامی تا آن مقطع تاریخی بود. حسن روحانی در جریان مبارزات انتخاباتی خود به دلیل ائتلاف وقت کشور، بی توجهی به منافع ملی و از دست دادن هر فرصتی برای سازش با قدرت‌های جهانی روحانی برای حل بحران هسته‌ای و رفع تحریم‌های اقتصادی در دوره احمدی‌نژاد از سوی مردم انتخاب شد. جریان اصلی نظام سیاسی جمهوری اسلامی ایران به اجماع رسیدند تا به روحانی صرفاً مأموریت مذاکره با قدرت‌های جهانی از جمله آمریکا در چارچوب پرونده‌ی هسته‌ای را بدهد. پیروزی اندک او در انتخابات اعتبار او را برای ادعای اختیار برای پیگیری تغییرات گسترده‌تر در سیاست خارجی ایران، به ویژه در منطقه محدود کرد.

۶. رویکردی نقادانه به سیاست خارجی دولت حسن روحانی

سیاست خارجی دولت‌های یازدهم و دوازدهم جمهوری اسلامی ایران، به رهبری حسن روحانی، در دوران پرچالشی از تاریخ معاصر ایران اجرا شد. این دوران، که با توافق هسته‌ای معروف به برجام و تلاش برای عادی‌سازی روابط با غرب همراه بود، از همان ابتدا با تحولات عمده بین‌المللی و منطقه‌ای دست‌وپنجه نرم کرد. روحانی با رویکردی تعامل‌گرا سعی در کاهش تنش‌ها و رفع تحریم‌های بین‌المللی از طریق دیپلماسی داشت. هرچند برخی این سیاست‌ها را موفقیت‌آمیز می‌دانند، نقدهای متعددی به آن وارد شده است. یکی از نقدهای رایج به سیاست خارجی دولت روحانی، وابستگی بیش از حد به توافق هسته‌ای و مذاکره با غرب، به‌ویژه آمریکا، است. دولت روحانی با اولویت دادن به مذاکرات برجام و رفع تحریم‌ها تلاش کرد که اقتصاد ایران را از بحران خارج کند، اما منتقدان بر این باورند که این رویکرد منجر به بی‌توجهی به ظرفیت‌های داخلی و فرصت‌های دیگر در عرصه بین‌المللی شد. همچنین پس از خروج آمریکا از برجام در سال ۲۰۱۸، سیاست خارجی دولت یازدهم و دوازدهم دچار بحران شد و تحریم‌ها مجدداً بازگشتند. در واقع ساده‌انگاری در خصوص انگیزه‌ها و تعهدات کشورهای غربی به‌ویژه آمریکا از نقاط ضعف دولت روحانی بود. دولت روحانی و تیم مذاکره‌کننده هسته‌ای به‌طور مداوم تاکید داشتند که برجام می‌تواند به بهبود روابط ایران با غرب

سیاست خارجی دولت‌های یازدهم و دوازدهم ... (عباس کاوسی شریف و دیگران) ۱۱۷

و به‌ویژه آمریکا منجر شود. با این حال، خروج دونالد ترامپ از برجام در سال ۲۰۱۸ نشان داد که ساختارهای سیاسی داخلی غرب، به‌ویژه در آمریکا، می‌توانند به‌سرعت تغییر کنند و تعهدات بین‌المللی را به چالش بکشند. این واقعیت که آمریکا به‌سرعت از برجام خارج شد و اتحادیه اروپا نیز نتوانست به‌طور موثر برای حفظ توافق تلاش کند، نشان داد که اتکای بیش از حد به برجام و تعامل با غرب بدون در نظر گرفتن واقعیت‌های سیاسی و اقتصادی جهان می‌تواند برای ایران خطرناک باشد. (Vakil, 2020)

یکی از نقدهای کلیدی به سیاست خارجی دولت روحانی این است که رویکرد تعامل‌گرا با غرب در حالی اتخاذ شد که هم‌زمان نفوذ منطقه‌ای ایران از طریق حمایت از نیروهای نیابتی در سوریه، یمن و عراق افزایش یافت. این سیاست باعث تشدید تنش‌ها با کشورهای منطقه، به‌ویژه عربستان سعودی، شد و امکان بهبود روابط با کشورهای عربی و همسایه را محدود کرد. (Ehteshami, 2018) در کنار این دو نقد بالا، پس از خروج آمریکا از برجام و بازگشت تحریم‌ها، انتقاداتی به دولت روحانی وارد شد که چرا سیاست خارجی این دولت نتوانست یک جایگزین مناسب برای برجام پیدا کند. منتقدان بر این باورند که دولت روحانی به دلیل تمرکز زیاد بر آمریکا و اروپا، فرصت‌های موجود برای ایجاد روابط اقتصادی و سیاسی با کشورهای دیگر، از جمله کشورهای آسیایی و همسایگان، را از دست داد. (Sadjadpour, 2019) هم‌زمان، دولت روحانی به دیپلماسی اقتصادی مستقل بی‌اعتنا بود. یکی دیگر از نقدهای وارد بر دولت‌های یازدهم و دوازدهم، عدم توانایی در گسترش روابط اقتصادی با کشورهای غیرغربی و همسایگان بود. دولت روحانی بیشتر به بهبود روابط با غرب تمرکز کرد و از فرصت‌های موجود در کشورهای آسیایی و منطقه غافل شد. (Salehi-Isfahani, 2019)

در حقیقت سیاست خارجی دولت روحانی به‌شدت بر رفع تحریم‌ها و بازگشت به بازارهای جهانی از طریق توافق هسته‌ای برجام متمرکز بود. هرچند برجام در ابتدا دستاوردهای اقتصادی به همراه داشت، اما پس از خروج آمریکا از توافق و بازگشت تحریم‌ها در سال ۲۰۱۸، بسیاری از شرکت‌های اروپایی و دیگر کشورها، از جمله چین و هند، از تعامل اقتصادی با ایران خودداری کردند. این نشان می‌دهد که سیاست اقتصادی دولت روحانی تا حد زیادی به یک رویکرد دیپلماتیک وابسته بود که با تغییر شرایط سیاسی بین‌المللی ناپایدار شد. به عبارتی، ایران به‌جای توسعه روابط اقتصادی متنوع و چندجانبه، بر رفع تحریم‌ها به‌عنوان کلید اصلی رشد اقتصادی تمرکز کرد. (Farzanegan, 2020) به همین طریق، در حالی که بسیاری از کشورها از دیپلماسی اقتصادی برای تنوع‌بخشی به شرکای تجاری خود استفاده می‌کنند، ایران همچنان به

چند کشور خاص مانند چین و روسیه به‌عنوان شرکای اصلی اقتصادی خود وابسته بود. این عدم تنوع بخشی باعث شد که ایران در شرایط دشوار، مانند بازگشت تحریم‌ها یا محدودیت‌های تجاری بین‌المللی، آسیب‌پذیر شود. به‌جای ایجاد یک شبکه گسترده از شرکای تجاری، سیاست اقتصادی دولت روحانی بیشتر متمرکز بر همکاری با چین و روسیه بود که این خود به کاهش استقلال اقتصادی ایران منجر شد. سیاست‌های خارجی ناهمگون و متناقض در قبال قدرت‌های جهانی نیز محور نقدهای جدی به دولت روحانی بوده است. در حقیقت یکی از مهم‌ترین نقدها بر سیاست خارجی دولت روحانی، عدم ثبات در روابط با قدرت‌های جهانی نظیر روسیه و چین بود. ایران نتوانست روابط استراتژیکی مداوم و قوی با این کشورها برقرار کند و این باعث شد که در شرایط بحرانی مانند خروج آمریکا از برجام، حمایت کافی از این کشورها دریافت نکند. (Vakil, 2021) در حالی که دولت روحانی با مذاکرات هسته‌ای به توافق برجام دست یافت و تلاش کرد روابط ایران با اتحادیه اروپا را بهبود بخشد، رابطه با آمریکا تحت تأثیر تغییرات سیاسی در این کشور، به‌ویژه پس از روی کار آمدن دونالد ترامپ، به شدت تخریب شد. رویکرد دیپلماتیک روحانی به دنبال رفع تحریم‌ها و گسترش همکاری‌های اقتصادی با غرب بود، اما با خروج آمریکا از برجام در سال ۲۰۱۸، این سیاست به بحران انجامید. از یک سو تلاش برای حفظ برجام با حمایت اروپا ادامه داشت، اما از سوی دیگر، دولت با افزایش تحریم‌های آمریکا و فشارهای بین‌المللی برای تغییر سیاست‌های منطقه‌ای خود روبرو شد.

۷. نتیجه‌گیری

دولت‌های یازدهم و دوازدهم ایران، به‌ویژه در ابتدای دوران خود، رویکرد تعامل‌گرایانه‌تری را در مقایسه با دولت‌های پیشین اتخاذ کردند. سیاست خارجی حسن روحانی بر کاهش تنش‌های بین‌المللی و حل و فصل بحران‌های دیپلماتیک از طریق مذاکره استوار بود. توافقی هسته‌ای (برجام) مهم‌ترین دستاورد این سیاست بود که توانست در مرحله‌ای تحریم‌های بین‌المللی علیه ایران را کاهش دهد و شرایط اقتصادی کشور را بهبود بخشد. با وجود این دستاوردها، سیاست خارجی دولت‌های روحانی همواره با انتقاداتی از سوی جناح‌های مختلف داخلی مواجه بود. برخی جریان‌های سیاسی، رویکرد تعامل‌گرایانه او را به عنوان نوعی سازش و عقب‌نشینی در برابر فشارهای بین‌المللی ارزیابی می‌کردند. از منظر بین‌المللی نیز، با روی کار آمدن دولت ترامپ در آمریکا و خروج این کشور از برجام، دستاوردهای اولیه این سیاست

سیاست خارجی دولت‌های یازدهم و دوازدهم ... (عباس کاوسی شریف و دیگران) ۱۱۹

تحت‌الشعاع قرار گرفت و تحریم‌ها دوباره اعمال شد. در نگاهی نقادانه، می‌توان گفت که رویکرد سیاست خارجی دولت‌های یازدهم و دوازدهم در نهایت نتوانست به نتیجه پایدار و همه‌جانبه‌ای در بهبود روابط بین‌المللی و کاهش فشارهای اقتصادی منجر شود. خروج آمریکا از برجام و عدم موفقیت در ایجاد ساختارهای اقتصادی مستقل از تحریم‌های آمریکا، نمونه‌ای از ناکامی‌های این سیاست است. سیاست خارجی این دو دولت در منطقه خاورمیانه نیز با چالش‌های عمده‌ای همراه بود. اگرچه دولت روحانی تلاش کرد تا روابط خود را با کشورهای منطقه بهبود بخشد، اما تنش‌های ادامه‌دار با عربستان سعودی و گسترش نفوذ منطقه‌ای ایران در سوریه، یمن، و عراق، همچنان منبع ناآرامی و فشار بین‌المللی باقی ماند. بنابراین بطور خلاصه می‌توان گفت سیاست خارجی دولت‌های یازدهم و دوازدهم جمهوری اسلامی ایران با تأکید بر دیپلماسی و تعامل با جامعه بین‌المللی آغاز شد و در مقاطع اولیه نتایج مثبتی به همراه داشت. اما در نهایت، با توجه به تحولات داخلی و خارجی، این سیاست‌ها با چالش‌های جدی مواجه شد و نتایج محدودتری نسبت به انتظارات اولیه حاصل شد. تجزیه و تحلیل نقادانه نشان می‌دهد که این سیاست‌ها با وجود داشتن نقاط قوت در مذاکرات بین‌المللی، در مدیریت فشارهای تحریم و تثبیت دستاوردهای دیپلماتیک ناکام ماندند.

پی‌نوشت‌ها

1. Iran in an Emerging New World Order: From Ahmadinejad to Rouhani.
2. Foreign Policy of Iran under President Hassan Rouhani's First Term.

کتاب‌نامه

- اتاق ایران آنلین (۱۳۹۷). «۸ راهکار روحانی برای تحقق منطقه قوی‌تر و دنیای پساآمریکایی»، کد خبر: ۱۶۶۵۱
- اکسا، نرگس (۱۴۰۰). «منطقه‌گرایی و تغییر سیاست خارجی ج.ا. ایران در آسیای مرکزی (۱۳۹۸-۱۳۹۲)»، پژوهش‌های ملل، شماره ۶۳، صص ۷۰-۵۵.
- ایرنا (۱۳۹۴). «تحریم‌های هسته‌ای از آغاز تا پایان»، کد خبر: ۸۱۹۲۳۴۲۴
- حسن روحانی (۱۳۹۲ ب). «سخنرانی دکتر روحانی در گردهمایی انجمن آسیایی و شورای روابط خارجی در نیویورک»، مهرماه ۱۳۹۲.

خسروی، ملک تاج (۱۳۹۶). «رویکرد سیاست خارجی دولت یازدهم نسبت به نظم و امنیت منطقه خاورمیانه»، فصلنامه مطالعات روابط بین‌الملل، دوره ۱۰، شماره ۳۹، صص ۳۱-۵۸.

دهقانی فیروزآبادی، سیدجلال‌الدین (۱۳۹۳). «گفتمان اعتدال‌گرایی در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران». فصلنامه سیاست خارجی، ۲۸(۱)، ۱-۳۹.

رضائی، علیرضا؛ ترابی، قاسم (۱۳۹۲). «سیاست خارجی دولت حسن روحانی، تعامل سازنده در چارچوب دولت توسعه‌گرا». تحقیقات سیاسی و بین‌المللی، ۱۵(۵)، ۱۳۱-۱۶۱.

روحانی، حسن (الف ۱۳۹۲). برنامه دولت تدبیر و امید، تهران: ستاد انتخاباتی دکتر حسن روحانی.

روحانی، حسن (۱۳۹۲). متن کامل سخنان دکتر روحانی در شصت و هشتمین مجمع عمومی سازمان ملل متحد، ۳ مهر ۱۳۹۲، پایگاه اطلاع‌رسانی دولت. شناسه خبر: ۷۱۵۷۲

روحانی، حسن (۱۳۹۶). متن کامل سخنان دکتر روحانی در هفتاد و یکمین مجمع عمومی سازمان ملل متحد، پایگاه اطلاع‌رسانی دولت. شناسه خبر: ۷۸۲۹۵

سروش (۱۳۹۲)، مناظره (متن مناظره‌های انتخاباتی یازدهمین دوره ریاست جمهوری ایران خرداد ۱۳۹۲)، با مقدمه عزت الله ضرغامی، تهران: انتشارات سروش.

فرهادی نسب، جعفر؛ اسلامی، سعید؛ سلیمانی پورلک، فاطمه (۱۴۰۲). «ایدئولوژی و عمل‌گرایی در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران: مطالعه موردی دوره حسن روحانی». سیاست جهانی، ۱۲(۱)، ۲۳۵-۲۶۵.

کیهان (۱۳۹۶). «آقای روحانی! چرا اصرار دارید قدرت اول منطقه نباشیم؟!»، <https://kayhan.ir/000S3U>

محمودی کیا، محمد (۱۳۹۷). «منطق و جهان‌نگرش سیاست خارجی دولت روحانی». تحقیقات سیاسی و بین‌المللی، ۳۴(۱۰)، ۱۲۶-۱۵۰.

نقشبندی، عقیل؛ دهشیری، محمدرضا؛ کشیشیان سیرکی، گارینه؛ قائدی، محمدرضا (۱۳۹۹). «پیامدهای سیاسی و اقتصادی خروج آمریکا از برجام برای ایران در دوره ترامپ و آغاز دوره بایدن»، فصلنامه مطالعات بین‌المللی، دوره ۱۷، شماره ۳، صص ۱۷۶-۱۵۷.

- Abdolmohammadi, P., Cama, G. (2020). *Contemporary Domestic and Foreign Policies of Iran*. Germany: Springer International Publishing.
- Akbarzadeh, Shahram and Dara Conduit (2016). *Iran in the World: President Rouhani's Foreign Policy*, Palgrave Macmillan.
- Ehteshami, A. (2019). *Iran's Foreign Policy after the JCPOA: Dealing with Sanctions and the Regional Rivalry*. Middle East Policy, 26(4), 55-67.
- Farzanegan, M. R., & Raeisian Parvari, M. (2020). Economic sanctions and household welfare: Evidence from Iran. *Public Choice*, 185(3), 419-443. <https://doi.org/10.1007/s11127-019-00769-w>
- Fathollah-Nejad, Ali (2021), *Iran in an Emerging New World Order: From Ahmadinejad to Rouhani*, Singapore: Palgrave Macmillan.

سیاست خارجی دولت‌های یازدهم و دوازدهم ... (عباس کاوسی شریف و دیگران) ۱۲۱

- Osiewicz, P. (2021). *Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran: Between Ideology and Pragmatism*. Routledge/Taylor & Francis Group.
- Quinn, A. (2009). *US Foreign Policy in Context: National Ideology from the Founders to the Bush Doctrine*. London: Taylor & Francis.
- Rezaei, F. (2018). *Iran's Foreign Policy After the Nuclear Agreement: Politics of Normalizers and Traditionalists*. Springer International Publishing.
- Rouhani Hassan (2016), "President Rouhani addressing United Nations General Assembly" (Speech, New York, September 22, 2016), *Official Website of the President of the Islamic Republic of Iran*: <http://president.ir/en/95419>.
- Sadjadpour, K. (2019). Iran's foreign policy after the U.S. withdrawal from the JCPOA. *Carnegie Endowment for International Peace*. Retrieved from <https://carnegieendowment.org/2019/05/14/iran-foreign-policy-post-jcpoa>
- Saikal Amin, (2016), "Iran and the Changing Regional Strategic Environment," in *Iran in the World: President Rouhani's Foreign Policy*, ed. Shahram Akbarzadeh and Dara Conduit, Palgrave Macmillan, pp. 28–29.
- Salehi-Isfahani, D. (2019). Economic diplomacy and Rouhani's foreign policy. *Iranian Review of Foreign Affairs*, 10(1), 71-89.
- Vakil, S. (2020). *The Failure of the JCPOA and the Future of Iran's International Relations*. *Foreign Policy Analysis*, 16(3), 245-260.
- Zabih, S., Chubin, S. (2023). *The Foreign Relations of Iran: A Developing State in a Zone of Great Power Conflict*. University of California Press.
- Zaccara, Luciano (2020). *Foreign Policy of Iran Under President Hassan Rouhani's First Term (2013–2017)*, Springer Nature Singapore.